

॥ अथ षोडशोऽध्यायः ॥ Chapter-16

वसिष्ठ उवाच : ततो गच्छेन्महाराज तीर्थं पापप्रणाशनम् ॥

दुर्लभं मनुजानां हि कृष्णनामोक्तिं सरः ॥ १

पुरादैवेन देतेयान् निहत्य जगतीपते ॥

स्वेदबिन्दुपरीतेन यत्रास्नायि मधुङ्गिणा ॥ २

देत्योरुतटनिक्षेपात् विस्पन्दिरुधिरप्लुता ॥

चक्रं प्रक्षालयामास कैटमारिररिदम् ॥ ३

नाम्ना कृष्णासरस्तेन गीयते मुनिसत्तमैः ॥

तत्रैष्यः प्रशंसन्ति मधुदानं सपायसंभ्र ॥

विप्राय वेदविदुषो दक्षिणां धेनुद्विपणीम् ॥ ४

यस्तत्र कुरुते स्नानं राजन्नेकादशीदिने ॥

शुक्ले तत्र तु माघस्य पक्षे शुद्धमतिः पुमान् ॥ ५

समुक्त्वा विपुलान् भोगान् भुवि कीर्तिमवाप्य च ॥

स्तूयमानः सुरगणैर्विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ६

-०-०-०-

हं बी-१- मनुजां, बी २ देत्योरुतटनिःशेषानिः स्फन्दिरुधिरप्लुतै
बी ३ प्रसंसं, हं बी ४ णि, हं बी ५ तिः, १ हं रिदमम्नः, २ हं
मुनिसत्तमैः

(ए) १) तीर्थप्राप

(ए१) तीर्थं प्रापप्रणाशनं

(ए२) देवेन देत्येयान्

(ए३) पद्मालयामास

(ए४) शुक्लेन तस्माद्यस्य

(ए५) शुद्धमति

(ए) ५ षोडशोऽध्यायः

(१२०)

तदेव कृष्णसरः श्रेष्ठं काकवाराहसेवनात् ।

अथापि कीर्त्यते मर्त्यैः काकवाराहसंज्ञया ॥ ७

मान्धातोवाच :- कथं कृष्णसरो राजन् काकवाराहतां गतम् ॥

एतदाचक्ष्व सर्वं मे परं कौतूहलं हि तत् ॥ ८

वसिष्ठ उवाच :- शृणु राजन् कथां दिव्यां विस्मयानन्दकारिणीम् ।
यां पुरा कथयामास देवर्षि मम नारदः ॥ ९

आसीत् शतयनुनाम धार्मिकः पृथिवीपतिः ।

तस्य पत्नी विशालाक्षी नाम्ना शैव्यति विश्रुता ॥ १०

पतिभक्तिपरा साध्वी महाभागा प्रियंवदा ॥ ११

स कदाचित्त्या साद्धिं राजा राजीकलाचन ॥

मागीरथ्या जले स्नातुं कार्तिव्यामगमत्किल ॥ १२

मुकुन्दचरणाम्भोजमरीभूतमानसः ।

ददर्श जलकललोलमालिनीमथ जाह्नवीम् ॥ १३

-०-०-

ई बी १ लंघतः ई बी २ मम, ई बी ३ आसीतस्त, ई बी ४ लमालनी,
१ ई मत्किलः

(ए १) आसी

(ए २) जान्हवी

(१२१)

सुधाक्त् ^१ सुमनोहारि ^२ वारिविज्जिपता ^३ भुहुः ॥	
सारसानां तटस्थानां लोललोलपाणिभिः ॥	१४
स्वागतं किल जल्पन्तीं मुनिभ्यो हंसकूजितैः ।	
सुप्तपङ्केद्व्याजाद्वद्वाञ्जलिमिव स्थिता ^४ ॥	१५
निमग्नं पापकौघं उद्धरन्तीं जगदुक्तात् ॥	
तामुपेत्य नृप स्नानं चकार सह शैव्यया ॥	१६
सन्तर्प्य तत्र च पितृनुद्वानम्यर्च्यं भक्तितः ।	
दत्त्वा दानानि विप्राणामुत्तार नदीजलात् ॥	१७
आगच्छताथ मार्गेण नगरं प्रति भूमजा ॥	
एकपारवण्डिना साक्षिचक्रे सम्भाषणं नृप ॥	१८
राज्ञी त्वघोमुखीमूर्यदूरे गत्वा व्यतिष्ठत ।	
तस्य पापस्य संलापाद्विष्णुभक्तोपि भूपतिः ॥	१९

ई बी १ अ। ई बी २ मव, बी ३ पापपङ्कोघ निमग्न, ई बी ४ चकारनृप-
शैव्यया, ई बी ५ शक्तितः, ई बी ६ च, बी ७ ष्टता, बी ८ भूपति

(११) विज्जिपती

(१२) न्वा

(१३) पापपङ्कोघनिमग्नमुद्धरन्तीं जगद उक्तात् ॥

(१४) पितरो

(१५) तेन

(१२२)

राजन् देहान्तरे ^{सु० ५} क्विनिं समपद्यत ।
तमन्वगाद्वरारोहा शैव्या प्रेतं नरेश्वर ॥ २०

राज्ञी जातिस्मराज्जाता ^{ए०} विदमार्धिपतेः गृहे ।
दयितस्य स्मरन्तीसा न वृणाति बरं पाम् ॥ २१

यत्र यत्र क्विनिस्थं भवति वेति सुन्दरी ॥
तत्र तत्राभिगम्यासौ प्रबोध्यति सूक्तः ॥ २२

क्विनित्वमेव ^{ए०} राजा काकत्वमागतः ।
अचारी स च पारवण्डी ग्रामसूकरतां गतः ॥ २३

अथ तौ ^४ नृपशार्दूल समेयातां परस्परम् ॥
श्रीमालं ज्ञात्रमासाद्य तत्रापि चक्षुः सरस्तटे ॥ २४

काकोपि ^{ए०} मद्यमादाय क्रेशन्ती ^{ए०} मूषिकां नृप ।
काकवृष्णासरस्तीरे न्यग्रोधतन्माश्रितः ॥ २५

-०-०-०-

ई बी १- राजाशतधनुः प्रेत्यक्विनिं निसमपद्यत
ई बी २- रं, ई बी ३ अनाचारीसपाण्डीग्रामसूकरतांययौ
ई बी ४- सा, १ ई काकः

(ए१) जाता

(ए२) का

(ए३) मक्ष

(ए४) मूषिकां

(१२३)

क्रोशन्ती^१ कम्पमानां तां मूषिकां प्राणशक्या ॥

यावत्काकः पदाक्रम्य हन्ति चंचुपुटेन वै ॥ २६

तावत्स घुघुरारावं कुवाणौ^३ ग्रामशूकरः ॥

कदमस्तोमलिप्लांगः प्राप्तस्तत्र विशीपते ॥ २७

आरावमथ शुश्रावत्^३ यगो^४घे मूषिका कृतम् ॥

तत्र हन्तुमुपक्रान्तं^४ वनकाकं ददर्श च ॥ २८

स तस्यालौकनादेव मूषिकाव्या ग्रामशूकरः ॥

परिशीलितया पूर्वमूषिकाव्या विवशीकृतः ॥ २९

यदभ्यस्तं भवेत्पूर्वं मनोवाक्कायकर्मभिः ।

भवान्तरसहस्रैः^६पि राजंस्तन्नातिवर्त्तते ॥ ३०

तमुवाचे ततः कोलः काकोलं मांसलोलुपं ।

उच्चैर्मानुष्यावाचा^७ च दयाधमार्थ्युक्तया ॥ ३१

-०-०-

ई बी १ चंचपुटेनचवै, ई बी २ वा, ई बी ३ ग्राघेमु, ई बी ४ गंतु,
ई बी ५ मुपाक्रामन्वन, ई बी ६ तस्याल्लोक, ई बी ७ लत, ई बी ८ थ ।

-०-

(२१) मूषाकीकृतं

(२२) मानुष्ययावाचा

शूकर उवाच :- मुञ्च^१ मुचं^२ दुराचार काक^३ मूषाकबालिका^४ ॥

प्राणिनां वधकर्तारः सुखं विन्दन्ति नैकचित् ॥ ३२

व्यथा यथात्मनो देहे प्रहारेः काक जायते ।

तथा भवेत्पस्यापि को हिंसित् प्राणिनस्ततः ॥ ३३

उदक^३ कष्टकादस्मात्^४ हिस्त्रा^५ द्विरम कर्मणः ॥

अस्या मांसेन तं मूढं तृप्तिनार्तिर्यन्तिकी भवेत् ॥ ३४

अन्यैरन्नादिभिरपि प्रियमाणस्य देहिनः ॥

न प्रशंसन्ति विद्वांसो मांसार्थं प्राणिनां वधम् ॥ ३५

अस्थिरस्य शरीरस्य पुष्ट्यर्थे कः पुमानिह ।

हिंस्त्रेण कर्मणा काक हन्यात्लोकमिमं क्वचित् ॥ ३६

कर्मोर्मिभिरसंख्यैः कुर्वतोऽस्य गतागतम् ।

संसारे सुलभः कायः पुण्यमेकं हि दुर्लभम् ॥ ३७

-०-

ई बी १ मूषाक , बी २ रैकाक, ई बी ३ उदककुटुका, ई बी ४ नार्तिर्यन्तिकी भवेत्

श्लोक

कुर्वतोऽस्य गतागतं । संसारे सुलभः कायः पुण्यमेकं हि दुर्लभम् ॥

कृच्छ्राणायः ॥

(२१) इ

(२२) हिस्त्रा

(२३) प्री

(२४) प्राणिनावधं

(१२५)

कृच्छ्राणि यः परस्यार्थे प्राप्नोति सुमहान्त्यपि ।
स्पृहयन्ति सदा तस्मै साधवः सर्वदेहिनेः ॥ ३६

पापेन कर्मणा काक काकत्वमभवत्तव ।
पुनः पापानि कुवाणो गन्ता नारकिणीं गतिं ॥ ३७

धर्मशास्त्रसिंघुक्तमाकर्ण्य वचनं मम ।
शुभेच्छा यदि ते काक मुञ्चततमूषिका मिमांसा ॥ ४०

वायस उवाच :- मन्त्रो यः विद्विः पूर्वमस्माकं खलु वैषसा ॥
ग्रामशूकर जीवामो व्यं तेनैव नान्यथा ॥ ४१

न तथा तृप्तिरस्माकं बलिभिर्गृह्मैघिनाम् ।
पिशितेन यथा लोकं स्यादतो हन्मि मूषिकां ॥ ४२

वसिष्ठ उवाच :- एवं विवदतोस्तत्र काकशूकरयोस्तथाः ॥
उवाच मूषिका राजन् मन्दं मन्दं भ्यातु ॥ ४३

--

बी १ सद, ई बी २ वेदनः, ई बी ३ कर्मणातावत्पापत्वमभवत्तव,
ई बी ४ नरोहिणागिति, ई बी ५ जा, ई बी ६ दिलेका, ई बी ७
अस्माकं, ई बी ८ स्यादतो हन्मिमिषिकां, ई बी ९ व्या ।

(४१) मुषिका

(४२) तेनैव

(१२६)

मूषाक्युवाच :- मुञ्च मां काक मा हिं^१न्विमुक्ता^२न्तीमसू^३न् स्वका^४ ।
निर्विण्णार्हस्मि भृशं पापादस्मान्मूषाकजन्मिनः ॥ ४४

अस्मिन्नैव वरे तीर्थे कृष्णास्य दयिते शुभे ॥
त्यक्त्याम्यहं न सन्देहः पापदग्धं क्लृ^५त्वरि^६म् ॥ ४५

वसिष्ठ उवाच :- निशम्य वचनं राजन् तस्या वायसशूकरौ ।
प्रागल्भमिव जल्पन्तीं विस्मयादिदमूचतुः ॥ ४६

वायसशूकरावूचतुः मां णिकीं योनिमासाय तथा स्वल्पमिदं वयः ।
प्रगल्भं भाषमाणासि ब्रूहि त्वं कासि कस्य वा ॥ ४७

मूषाक्युवाच :- इतो^८ जन्मनि पूर्व^९हमभूवं ब्राह्मणि शुभा ॥
कुलशीलसमाचारा मर्तुः शूश्रूषाणो रता^{१०} ॥ ४८

सा^{११}क^{१२}क^{१३}चिद्व्यस्यामिः सम^{१४}मेकादशीदिने ।
गता देवं नमस्कृतुमिह वाराह^{१५}रूपिणम् ॥ ४९

-०-०-

ई बी १ असून, ई बी २ जन्मनाः, ई बी ३ तौ, ई बी ४ ततो
ई बी ५ समंरा, १ ई रताः

(ए १) हिंसि

(ए २) दयस्यामिः

(१२७)

सख्यस्ता विधानं गन्धाना^{२१}हृतान् हरिश्चैतवे ।
समर्घ्यं मम लीला^{२२}क्यां वीक्षितुं नवीनिं ययुः ॥ ५०

गतासु तासु बालासु देवतार्थमुपा^१हृतम् ॥
अधूरमहमेतस्या हृत्वा क्षिप्त्वा^{२३}वती मुने ॥ ५१

तेन पापेन जातास्मि श्रीमाले^{२४}ऽब्रुहि मूषिका ।
एतदां दयितं सर्वपूर्वजन्मनि गत्तु^{२५}तम् ॥ ५२

तावुचतुः

तथापि^{२६}धर्मिणाकेनस्वजातिस्मरणंतिव ।
मूषाकत्वे^{२७}दुत्पन्नितैर्द्वि जातं तद् ब्रूहि नां शुभे ॥ ५३

मूषाक्युवाच :-

पायसं मधुसंयुक्तं विप्रयात्मविदे पुरा ।
मया दत्तमिह व्यक्तं जाता^{२८} जातिस्मृतिस्ततः ॥ ५४

-०-०-

हं बी १ तीर्थ

हं बी २ त्रैवे

हं बी ३ मां

हं बी ४ पय

बी ५ मिदव्य

(ए १) हतान्

(ए २) हत्वाक्षिपवती

(ए ३) वै

(ए ४) ब्रूहि

(ए ५) जातिस्मृता

वसिष्ठ उवाच : तस्यास्तु क्वचनं कृत्वा विस्मितो कौलवायसौ ।

वायसोपि ततोऽमुञ्चन्त्युषिकां जातकौतुकः ॥ ५४

सापि मुक्ताय काकेन मुमुक्षुस्तत्र पल्लवं ।

पतनायात्सुखा राजन् वटशालान्तमभ्यगात् ॥ ५६

एतस्मिन्नन्तरे राज्ञी शैव्या शतधनुःप्रिया ॥

जागत्य प्रतिबोधाय काकीभूतस्य पण्डिता ॥ ५७

साहोवाच वरारोहा वायसं वटसंस्थितं

पश्यन्त्याः कृष्णसरसि मूषाख्याः शूकरस्य च ॥ ५८

शैव्यावाच :-

स्मर्यतां तन्महाराज यत्कृतं पूर्वजन्मनि ॥

पालन्द्भिनं समाभाष्य तीर्थस्नानादनन्तरं ॥ ५९

अशेषा मूढतः पूर्वं यत्र यस्मै कलं ददुः ॥

स त्वं वाकत्वमापन्नो जातोऽयं बलिभूः प्रभो ॥ ६०

-०-

ई बी १ लौकवायसौ

ई बी २ जातु

ई बी ३ धनु

ई बी ४ संज्ञादंगतं ई संवत्संगतं ।

ई बी ५ पूर्वयस्मांयास्मै

(६१) मूषाख्याः

(१२६)

वसिष्ठ उवाच : हति संस्मारितो राजा काकत्वे प्रियया नृप ॥

ध्यानापि^१तमनस्तस्थौ क्षणं जातस्मृति^२नृपः ॥ ६१

पश्यतामथ सर्वेषां क्षणं ध्यात्वा नृपात्म ॥

निपपात जलं तस्मिन्मुक्तस्तत्कलंवरं ॥ ६२

निमज्जतो जलं तस्य वायसस्य विशांपते ।

मृदगघोषश्रवणाच्छ्रुत्वा तारस्वरं शिखी ॥ ६३

तेन ध्यानं मयूरस्य प्राणान्ते नृपतेरभूत् ॥

अतः प्राप्तो मयूरत्वं राजा शतधनुस्तदा ॥ ६४

साक्षैर्व्यासरस्तीरेजले दृष्ट्वा पतिं मृत्तरे ॥

आप्तेः संस्कारायामास बन्दनागुरुदाहभिः ॥ ६५

गमनायमनोराजस्तस्या दृष्ट्वा बहुत्वरम् ।

उवाच विस्मितो दंष्ट्रीप्रश्यान्मधुरंकाचः ॥ ६६

-०-

हं बी १ गते,

हं बी २ प,

हं बी ३ वायसस्यशांव्यापतिं

हं बी ४ चुचुर्दे

हं बी ५ शिते

हं बी ६ संचार

हं बी ७ तो

बी ८ आसीत्तस्याबभूव

१ हं वचः

(६१) स्तथा

(६२) स्तथा

(६३) दंष्ट्री

- शुक्र उवाच :- यदि जानासि मे भीरु चरित^१पूर्वजन्मनः ॥
 तदाचक्ष्व विरक्ता^२डस्मि जीवनात् शैलसंश्रयात् ॥ ६७
- किं मया न कृतं पूर्व^३दानमध्ययनं तपः ।
 येनाहं कुत्सितामेतां शोकरिं योनिमागतः ॥ ६८
- राज्ञी उवाच :- त्यक्तधर्मो^४ भवानासीत् पाखण्डी पूर्वजन्मनि ॥
 यस्यालापेन मे भर्ता^५ कियोनिं प्राप्तवानहो ॥ ६९
- ये त्यजन्ति मन्त्रिणीं गोहादालिशा हेतुवादिनः ।
 प्रेत्यह पापिनां यान्ति नरास्ते नरकं ध्रुवम् ॥ ७०
- तस्मादेकौमुदि स्वनतस्तडागः कृष्णकल्मः ।
 एनमाश्रय नित्यं त्वं यदीच्छसि शुभां गतिं ॥ ७१
- इत्याख्याय तदा राज्ञी निजं सो नगरं ययौ ।
 विष्णादेन वराहोऽपि तत्र प्राणानमुचत ॥ ७२

-०-

- ई बी १ वि
 ई बी २ श्रि
 बी ३ व्ययनतप
 ई बी ४ सत्य
 ई बी ५ सीपाबंड़ी
 ई बी ६ लायाकुमेभर्ता
 ई बी ७ प्रेत्यमोघासिनीयांतिनरास्तं
 ई बी ८ देणुमुवि
 ई बी ९ म

(१३१)

अथ सा मूणिका राजन् प्राणाद^१ वीक्ष्य शूकरम् ।
परासुमुदकस्यान्ते जगाद मृशदुःखिता^२ ॥

७३

मूणव्युवाच :- अहो मम महत्कष्टं यदसौ ग्रामशूकरः ॥

मदर्थं सुप्रियान् प्राणान् परित्यजति दुःखितः ॥ ७४

तन्मया किं विवेयं स्वादघुनास्ये हिताय वै ।

नाऽयं न च परो लोकः कृतधनस्य प्रशस्यते ॥ ७५

परद्रोहरतानां हर्षपरद्रव्यहृतामपि ॥

निःकृतिर्विह्विता लोके कृतधने नास्ति निःकृतिः ॥ ७६

कामप्रदमिदं तीर्थं सदा संकीर्त्यते बुधैः ।

तदिहास्योपकाराय करिष्ये देहस्तिघ्ननाम् ॥ ७७

वसिष्ठ उवाच :- हृत्थं क्लिप्य बहुधा कृतज्ञा मूणिका नृप ॥

संकीर्त्तमाणाभातं प्लुमुवाचेदं ववस्तदा ॥ ७८

-०-

बी १ वांवी

बी २ घुनास्पातायवै

ई बी ३ तीर्थमथवाकीर्त्तयुधैः

ई बी ४ नं

ई बी ५ उदीक्ष्यमाणा

(६१) मूणकी

(६२) हृतामपि

(६३) ण

- भूषाक्युवाच :- हृण्वन्तु देवताः सर्वास्तीर्थेऽस्मिन्निवसन्ति याः ॥
अयं च साक्षीलोकानां भगवानुष्णादीधितिः ॥ ७६
- अयं मत्प्राणनाथोऽस्तु यत्र तत्रापि शूकरः ॥
भवेयं प्राणादास्याहं यथासौ मम वायुसात् ॥ ८०
- वसिष्ठ उवाच :- इत्थं किलस्य राजेन्द्र न्यग्रोवादपतज्जले ।
भञ्जिता व समम्येत्य परितो मत्स्यकच्छपेः ॥ ८१
- अथतीर्थप्रमादेण परितः पृथिवीभुजः ॥
गृहे जातः स राजाभूद्वलौ नाम महाबलः ॥ ८२
- भूषाकसा च भार्या वै महिषी तस्यवल्लभा ॥
वामदेवात् परित्रातो यथा किल स भूपतिः ॥ ८३
- इत्थं ते कृष्णसरसो माहात्म्यं कथितं मया ॥
काकवाराहतां प्राप्तं यथापश्चान्नरेश्वर ॥ ८४
- यः पठेद्विदमास्थानं शृणुते वा समाहितः ॥
अहोरात्रकृतात्पापान्मुच्यते स न संशयः ॥ ८५

-०-

इति श्री स्कन्दपुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
ब्राह्मणविभागे तृतीयपरिच्छेदे श्रीमालं महात्म्ये काकवाराह -
माहात्म्यं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

-०-

(९१) वि

(९२) भूषाकी